

Оселівка, Вороновиця, Атаки, Бабин, А.П. Черниш проводив дослідження пізньопалеолітичних пам'яток. Характерним явищем там була наявність чималої кількості кісток тварин, на яких полювали первісні люди. Основними об'єктами полювання були мамонт, носоріг, кінь, олень, зубр. Велика кількість рештків цих тварин юла виявлена під час досліджень первісного стоянця поблизу с. Молодово [13, 173 с.]

Здобич використовували не тільки для їжі, але для інших потреб. Із бивнів мамонта і рогів оленів виготовлялися наконечники дротиків, кайлоподібні і сокироподібні знаряддя, молотки, кинджали, сопилки, жезли начальників.

Великі рештки тварин використовувалися як будівельний матеріал.

На Дністрі (Молодово, Вороновиця) були виявлені залишки житлових будівель з кісток мамонта [12, с. 26, 46]. Цілі поселення з подібним будівельним матеріалом були в інших регіонах України (Мізин, Міжиріч) [1, с. 48-49].

Для кожного житла були використані кістки декількох мамонтів. А таких будівель було декілька десятків. Виникає питання: скільки потрібно мамонтів для побудови одного поселення. А подібних поселень було не один десяток по всій території України. А знайдена їх дуже мала частина.

Інтенсивне полювання на крупних тварин звело їх популяції до критичного стану і приречило на вимирання. Зміна кліматичних умов завершила справу. Тварини зникли, їх рештки поповнюють музейні колекції в наші дні.

Давні проблеми взаємовідносин, взаємодій людського суспільства і природи лишаються актуальними в наші часи. Зникнення багатьох видів тварин внаслідок господарської діяльності людини є попередженням для наступних поколінь.

1. *Археологія Української РСР. - К. Наукова думка, 1971. - С 48-49*

2. *Археологічні пам'ятки Львівського музею історії релігії. Каталог. - Львів, Логос, 2013. - С. 22-32.*

3. *Борисковський П.И. Палеолит Украины. - Материалы института археологии, № 40, М. - Л., 1953. - С 39-57.*

4. *Гладилин В.Н. Проблемы раннего населения Восточной Европы. - К. Наукова думка, 1976. - С 149-151.*

5. *Гладилин В.Н., Кухарчук Ю.В., Ситливый В.И., Солдатенко Л.В., Ткаченко В.И. Исследование Королевского раннепалеолитического местонахождения. // Археологические открытия 1978 года. М. 1979, - С. 318-319.*

6. *Мацкевой Л.Г. Мезолит запада Украины. - К: Наукова думка, 1991. - С. 49-69.*

7. *Мацкевой Л.Г., Артюх В.С. Исследования мезолито-неолитической экспедиции. // Археологические открытия 1974 года. М. 1975. - С. 320-321.*

8. *Мацкевой Л.Г., Артюх В.С., Василенко Б.А., Козьяк Я.Г. Исследования Прикарпатской экспедиции. // Археологические открытия. 1975 года. - М. 1976. - С. 360-361.*

9. *Месяц В.А. Находки древнепалеолитических орудий в районе Житомира. // Краткие сообщения института археологии, вып. 92. - М. 1962. - С. 54-55.*

10. *Савич В.П. Пізньопалеолітичне поселення південно-західної Волині. - К. Наукова думка, 1975. - С. 38-102.*

11. *Ситник О.С. Хведір Вовк - перший професійний дослідник палеоліту України. // Археологічна збірка Херсонської інспекції охорони пам'яток. № 1, 1999. - С. 64-69.*

12. *Стародавнє населення Прикарпаття і Волині. - К: Наукова думка, 1974. - С. 26, 46.*

13. *Черниш О.П. Палеолітична стоянка Молодово V. - К. 1961. - 173 с.*

14. *Черныш О.П., Богоуцкий А.Б., Артюх В.С. Следы пребывания раннепалеолитического человека на северо-западе Украинской ССР. // Труды комиссии по изучению четвертичного периода. - М. Наука, 1987. - С. 103-108.*

Михайло ВАШЕТА (Луцьк)

РЕЗУЛЬТАТИ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В с. ДУБИЩЕ РОЖИЩЕНСЬКОГО РАЙОНУ: КОЛЕКЦІЯ МОНЕТ

У липні 2016 року археологами відділу давньої історії Волинського краєзнавчого музею було розпочато паспортизацію пам'яток Рожищенського району. Відправним пунктом стало місце впадіння р. Конопельки у р. Стир, оскільки згідно документальних відомостей саме тут знаходився Введенський монастир, один з найдавніших на Волині, заснований у XIV столітті.

Введенський монастир згадується ще в 1322 р. у грамоті князя Любарта про дарування сіл соборній церкві Іоанна Богослова в Луцьку. Він розміщався на правому березі р. Стир, у гирлі її притоки р. Конопельки. Місце для монастиря вибрано дуже вдало: круті береги річок, які утворюють своєрідний

рукав, прикривали підступи із заходу та півночі. Із півдня та сходу обитель була обнесена високим земляним валом. Цей монастир був літньою резиденцією волинських владик.

Територія монастиря розташовувалася на висоті до 10 м. над рівнем річкових вод і була своєрідним чотирикутником, у центрі якого споруджено храм в ім'я Введення Пречистої Богоматері. Церква розміщалася вівтарем на схід і була прикрашена роботами волинських майстрів. Із північної сторони від храму знаходились житлові й господарські будівлі з дерева. За вівтарем церкви було монастирське, а пізніше — парафіяльне кладовище.

Дубищенський Введенський монастир належав до Луцько-Острозької єпископії. Церковні ієрархи часто використовували його для власного збагачення. Про це нам повідомляють акти ревізій Луцького замку за 1545 р., де зазначено, що в монастирі є лише один священик, а добре господарство, яке тут було віддавна, владика привласнив собі. До речі, на цей епізод звертає увагу й батько української історії М. С. Грушевський у V томі своєї Історії України-Руси.

Близько 1569 р. с. Дубище з монастир стали власністю господарського маршалка Петра Богдановича Загоровського. На деякий час ці володіння в Загоровського захопив Олександр Жоравницький. Проте вирок Луцького гродського суду від 28 травня 1569 р. зобов'язував не тільки повернути село з монастирем попередньому власнику, але й компенсувати завдані збитки. Цей конфлікт закінчився тим, що монастир із його земельним фондом був приєднаний до кафедри луцької православної єпископії. У 1596 р. Дубищенський монастир переходить під унію й отримує назву в ім'я Святого Спаса.

Подальша історія монастиря була трагічною, як уже зазначалося, після смерті владики Івана Красенського, його невістка пані Васильєва Барзобогата Красенська зі своїми синами Костянтиним і Василем забрали до своїх рук ризницю зі сріблом церковним і убори єпископські та скриню з привілеями попередніх власників маєтностей церковних. Серед них був і привілей на Рожище князя Любарта. Місцеву церкву було зовсім спустошено. Із неї забрали Євангеліє в срібній оправі з іншими книгами та всіма образами. Уціліла церква Введення Пречистої Богородиці ще довгий час слугувала парафіяльним храмом для Дубищ та навколишніх сіл, аж допоки в кінці XVIII ст. стала аварійною і зруйнувалася [2; 93-95]. Кладовище, яке було за вівтарем храму у 20-х роках минулого століття, польські колоністи перетворили на городи.

В ході візуального обстеження території було виявлено велику кількість знищених людських поховань та значну кількість фрагментів ліпної та кружальної кераміки епохи бронзи, давньоруського часу та XIV-XVI століття.

Маючи документальні джерела, які вказують на те, що комплекс монастиря знаходився на місці впадіння р. Конопельки в р. Стир і був укріплений по периметру валом, було вирішено провести розвідки з шурфуванням. Враховано було також той факт, що після занепаду монастиря, його церква довгий час використовувалась селянами Дубища, як парафіяльний храм і за нею знаходився сільський цвинтар, який імовірно і було виявлено під час візуального обстеження.

Шурфування проводилось за класичною методикою, розміром 2x2 м із орієнтацією за сторонами світу. Шурф №1 було закладено у північно-західному куті пам'ятки поруч з місцем впадіння річки Конопелька в р. Стир. Інші два шурфи було розміщено на південь від першого через 8 м, таким чином утворюючи своєрідну траншею. В ході шурфування було виявлено культурний шар потужністю 0,7-0,9 м та встановлено наявність на даній ділянці фрагментів кераміки періоду бронзи (тшинецько-комарівська культура), ранньозалізного віку (лужицька культура), римського часу (вельбарська культура), давньоруського періоду (XII-XIII ст.) та часів існування монастиря (XIV-XVII ст.). До останнього періоду відносяться знахідки монет, в основному дрібних. Це денарії XV ст. два соліди та грош XVII ст.

Досліджено два об'єкти у шурфі №2 та №3, що були інтерпретовані як виробничі споруди. Перший об'єкт прямокутний в плані розміром 2x2,5 м заглиблений в материк на 0,4 м поруйнований ямою зі сміттям XX ст., що було скинуто під час існування неподалік птахофабрики. Виявлено фрагменти кераміки XIV-XV ст., елементи глиняних плиток, що використовувались для мощення підлоги та монету денарій Казимира IV Ягеллончика (1447-1492 рр.), що дозволяє датувати дану споруду XVст.

Об'єкт №2 прямокутний в плані розміром 3,6x3,7 м заглиблений в материк на 0,7 м містив залишки печі. Виявлено фрагменти кераміки XIV-XVст., багатий господарський інвентар: наральник, напилек, окуття лопати, зубило, тесло та монети денарії Вітовта (1392-1430 рр.), Казимира IV Ягеллончика (1447-1492 рр.), що дозволяє датувати дану споруду XVст. Поруч з об'єктом було виявлено значне скупчення шлаку, що в комплексі з вищеописаними знахідками дозволяють припустити існування на даній території металургійного осередку або ж кузні. Також було досліджено одне поховання без анатомічного порядку, знаходилось над об'єктом №2, а отже датується XVI-XVII ст. Даний досліджений комплекс є виробничим

Таблиця 1.

№ п/п	Назва та короткий опис предмету	Матеріал, техніка	Розмір	Стан предмета
1	Денарій Вітовта. Пошкоджений, ймовірно перепалений, зламаный. Аверс: вістря списа, з невеликим рівностороннім хрестиком з правого боку, в обідку з крапок по краю; реверс: Колумни (стовпи Гедиміна) в обідку з крапок по краю. 1392-1430 рр.	Білий метал, карбування	d-12 мм	Незадовільний
2	Денарій Західної Європи. Пошкоджений, ймовірно перепалений, частина втрачена, зображення не читаються. XIV-XV ст.	Білий метал, карбування	d-13 мм	Незадовільний
3	Денарій Казимира IV Ягеллончика. Аверс: корона, в обідку по краю; реверс: орел Ягеллонів в обідку по краю. 1447-1492 рр.	Мідь, карбування	d-12 мм	Затертий, вкритий патиною
4	Денарій Казимира IV Ягеллончика. Аверс: корона; реверс: орел Ягеллонів в обідку по краю. 1447-1492 рр.	Мідь, карбування	d-11 мм	Затертий, вкритий патиною
5	Денарій Казимира IV Ягеллончика. Аверс: корона, читається погано (подвійний удар?): орел Ягеллонів. 1447-1492 рр.	Мідь, карбування	10x13 мм	Затертий, вкритий патиною
6	Денарій Казимира IV Ягеллончика. Аверс: корона; реверс: орел Ягеллонів в обідку по краю. 1447-1492 рр.	Білий метал, карбування	d-11 мм	Затертий, вкритий патиною, має тріщину внизу корони
7	Денарій Казимира IV Ягеллончика. Аверс: корона; реверс: орел Ягеллонів. 1447-1492 рр.	Білий метал, карбування	09x11 мм	Затертий, вкритий патиною
8	Денарій Західної Європи. Аверс: корона; реверс не читається. XIV-XV ст.	Білий метал, карбування	d-11 мм	Затертий
9	Денарій Казимира IV Ягеллончика. Аверс: корона в обідку по краю; реверс: орел Ягеллонів. 1447-1492 рр.	Білий метал, карбування	d-10 мм	Затертий, вкритий патиною
10	Денарій Західної Європи. На реверсі проглядаються Колумни (стовпи Гедиміна), на аверсі викарбовано коло, діаметром 3 мм, яке деформувало монету. XIV-XV ст.	Білий метал, карбування	d-10 мм	Затертий, має тріщину
11	Денарій Вітовта. Аверс: вістря списа, з невеликим рівностороннім хрестиком з правого боку, в обідку з крапок по краю; реверс: Колумни (стовпи Гедиміна), на аверсі викарбовано коло, діаметром 3 мм, яке деформувало монету. 1392-1430 рр.	Білий метал, карбування	d-12 мм	
12	Денарій Казимира IV Ягеллончика. Аверс: корона; реверс: орел Ягеллонів. 1447-1492 рр.	Мідь, карбування	d-11 мм	Затертий, вкритий патиною
13	Денарій Казимира IV Ягеллончика. Аверс: корона в обідку по краю; реверс: орел Ягеллонів в обідку по краю. 1447-1492 рр.	Білий метал, карбування	d-11 мм	Затертий
14	Денарій Александра Ягеллончика. Аверс: герб Погоня в обідку по краю; реверс: орел Ягеллонів в обідку по краю. 1501-1506 рр.	Білий метал, карбування	d-13 мм	Затертий
15	Денарій Казимира IV Ягеллончика	Білий	10x11	Затертий,

	Аверс: корона в обідку з крапок по краю; реверс: орел Ягеллонів. 1447-1492 рр.	метал, карбування	мм	вкритий патиною
16	Денарій Казимира IV Ягеллончика. Аверс: корона; реверс: орел Ягеллонів. 1447-1492 рр.	Білий метал, карбування	d-11 мм	Затертий, вкритий патиною
17	Денарій Казимира IV Ягеллончика. Аверс: корона в обідку з крапок по краю; реверс: зміщений штемпель читається обідок з крапок по краю . 1447-1492 рр.	Білий метал, карбування	d-11 мм	Затертий, вкритий патиною
18	Солід литовський Яна II Казимира. Аверс: портретне зображення профілю Яна II Казимира, легенда: ·IOAN· CAS по обидва боки портрета, в обідку по краю; реверс: герб Погоня, легенда по колу: SOLI·MAG·DVC·LIT·1661·. 1661 р.	Мідь, карбування	d-15,5 мм	Вкритий патиною
19	Солід Сигізмунда III Вази. Монета має форму зрізаного круга, штемпель зміщений. Аверс: вензель Сигізмунда III Вази з короною зверху, легенда відділена від вензеля та краю монети обідками по колу: REX·POMD·L°; реверс: герб Речі Посполитої (орел та погоня під короною), легенда відділена від герба та краю монети обідками по колу: SOLIDVCM...26. 1626 р.	Білий метал, карбування	d-15 мм	
20	Грош коронний Сигізмунда III Вази. Частина монети втрачена. Аверс: портретне зображення Сигізмунда III Вази в профіль, легенда: ... DG REX PO MDL; реверс: герб орел, на грудях розміщений щит з лілією, легенда відділена від герба та краю монети обідками по колу: ... S·RTG POLON 160.... 1600-1609 рр.	Білий метал, карбування	d-19 мм	Вкритий патиною

комплексом, що за писемними джерелами є незмінним супутником середньовічних монастирів. Детальний опис монет вміщений в таблиці 1. Варто окремо зупинитися на характеристиці денаріїв Вітовта, що хоча і мають відомий наці штемпель проте саме ці відрізняє коло, діаметром 3 мм викарбуване (чи вибите) в центрі монети з боку аверсу. Ця дія тим самим деформувала монету надавши їй форми аспра. Такі монети почали виготовляти на монетному дворі в Кафі в кінці XIV століття. Відомі випадки карбування гербу Колюмни на татарських дирхемах, що логічно передбачає і зворотні дії. З історії відомо, що частина ханів під час міжусобиць в Криму шукала захисту на території Литовської держави, а отже могла використовувати монету Вітовта як власну платіжну одиницю. Ще однією із версій може бути певне зрівняння «курсу валют», для торгівлі в прикордонних регіонах[1; 15]. Дана стаття лише ставить проблему, а її розв'язання та більш точне датування потребує ще додаткового дослідження.

На даний момент пам'ятка частково зруйнована приміщеннями господарського двору та активно підмивається руслами річок, що призводить до обсіпання берегів. Ще однією важливою проблемою є діяльність «чорних» археологів, які грабують культурну спадщину Дубища. Враховуючи виявлені матеріали першочерговим завданням науковців є повномасштабні дослідження на території Введенського монастиря з застосуванням новітніх технологій, таких як геомагнітні та георадарні дослідження з пошуку та розкопок церкви Введення та монастирських келій які можуть дати відповіді на багато запитань з історії православних монастирів, побуту та повсякдення монахів.

Цей об'єкт цілком може стати візитною карткою Рожищенського району, оскільки на території Волині подібні дослідження ще не проводились. Археологічні роботи в с. Дубище є важливими для удосконалення культурно-освітньої та рекламно-інформаційної діяльності, зміцнення зв'язків археології з культурно-освітньою і туристичною галуззю. Подальші дослідження більшою мірою зможуть пролити світло на існування монастиря Введення Богородиці у Дубищі.

на двомовних аспрах Девлата Берди // Львівські нумізматичні записки. Науково-популярний часопис № 11-12 2014-2015 - Львів, 2016.-С.15-21.

2. Козярчук Л. Сторінки історії містечка Рожичце: історико-краєзнавчі нариси / Леонід Козярчук. – Луцьк: Вежа-Друк, 2016. – 270 с. : 330 ілюстр.

3. Конопля В.М. Археологічні пам'ятки Волині. Рожичценський район / В.М. Конопля, В.Г. Оприск. – Луцьк, 1991. – 86 с

4. Рожко В.Є. Православні монастирі Волині і Полісся: Історико-краєзнавчий нарис. – Луцьк: Медіа, 2000. – 692 с.

Олексій ВОЙТЮК (Рівне)

ДО ПИТАННЯ РЕСТАВРАЦІЇ ТА АТРИБУЦІЇ НАКОНЕЧНИКІВ СТРІЛ ДЛЯ ЛУКА І АРБАЛЕТА ІЗ ТЕРИТОРІЇ ВОЛИНИ

Лук і стріла один із основних типів озброєння давньоруського воїна. На даному етапі, основною роботою по класифікації даного виду озброєння є праця Медведєва А.Ф.. На території Волині таку класифікацію можна простежити на прикладі досліджень археологами пам'яток датованих давньоруським періодом.

Проте, в умовах наших ґрунтів такі предмети зберігаються дуже погано. Археологічні предмети із чорних металів рідко коли мають хороше металічне ядро, як правило, вони повністю мінералізовані і вражені хлоридами. Хлориди з залізом утворюють легкорозчинні сполуки, які взаємодіють із стійкими з'єднаннями заліза, тим самим призводячи до повної руйнації ядра і спотворення форми предмета [4, 102].

З огляду на це, досконало простежити і описати предмет дуже складно. Якщо форма простежується, у випадку коли немає випадання оболонки, то особливості рельєфу до реставрації (комплексу консерваційно-реставраційних заходів) простежити проблематично.

Є відомим, що робота з археологічним залізом є однією із самих складних. Корозійні нашарування на залізних археологічних предметах мають складний склад і більше ніж інші метали піддаються змінам у построзкопковий період. Більшість продуктів корозії заліза, не дивлячись на їх тенденцію до трансформації в процесі зберігання, не тільки істотно не впливають на збереженість предмета, а й здатні слугувати бар'єром для проникнення повітря і вологи, тим самим запобігаючи подальшій корозії. Самим небезпечним активатором корозії є іон хлору, котрий, практично завжди, присутній в товщі корозійних нашарувань на предметах, які зберегли металічне ядро. Хлор не утворює з іонами заліза твердої фази під час знаходження предмета в землі, а присутній в розчині в порах корозійних утворень. Після діставання предмета із землі, має місце великий притік повітря, що призводить до випаровування вологи з предмета. Хлор при великих концентраціях вступає в сполуку з іонами заліза (II) з подальшим утворенням нестабільного хлориду заліза (II) лауренситу, котрий через певний час трансформується у легкогідролізний хлорид заліза (III) молісит. При малих концентраціях хлору на металічній поверхні предмета, у построзкопковий період, утворюється порошковидна бета-модифікація гідрованого окису заліза (III) акаганіт, в проміжках решітки якого завжди присутній іон хлору. Крім того, утворення сипучого порошкоподібного мінералу між металічним ядром і корозійною кіркою, провокує її відшарування [1, 12-13].

Для реставрації предмета характерними є три специфічних особливості:

Перша особливість – для реставрації характерна комплексність, а для реставратора багатоаспектність сприйняття пам'ятника [5, 200].

Друга особливість – мануальна діяльність реставратора. Вона проявляється в поступовості і поширеному розкриттю пам'ятника від пізніх нашарувань. Завдяки чому розкриття проводиться по всій площі з безпосереднім відчуттям фізичних властивостей структури предмета (твердість і рихлість).

Третя особливість – вміння реставратора відрізнити привнесене у пам'ятник пізніше [5, 201].

Ще одним аспектом дослідження такого предмета є технологія його виготовлення. У своїй роботі Колчин Б.А. «Черная металлургия и металлообработка в древней Руси» характеризує наконечники стріл з огляду на технологію виготовлення. Він фіксує три основних структури виготовлення наконечників: цільносталева, цементована і цільнозалізна. Особливістю перших двох структур є те, що вони застосовувались для бронебійних типів, а третя для типів стріл які застосовувались проти легких воїнів [2, 144].

У даній роботі зроблено аналіз різних типів наконечників (арбалетних і лучних) з різних населених